

РЕПАТРІАЦІЯ ЯПОНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ІЗ СРСР ДО ЯПОНІЇ (1946–1956 рр.)

У результаті розгрому Японії і капітуляції Квантунської армії в серпні 1945 р. радянські збройні сили взяли в полон понад 640 тис. японських солдатів і офіцерів. За рішенням радянського уряду їх відправили до СРСР для використання як робочої сили в народному господарстві. Проте майже одразу постала проблема повернення військовополонених на батьківщину. Це пояснювалося передусім наполяганням США, які вимагали від СРСР додержання Потсдамських домовленостей і відповідно швидкого повернення полонених до Японії, а також тяжким становищем у таборах і високою смертністю серед бранців узимку 1945–1946 рр. Крім того, для СРСР було важливим зближення з Японією і укладення з нею мирного договору. Виходячи з цього, радянський уряд 4 жовтня 1946 р. ухвалив постанову „Про репатріацію з СРСР японських військовополонених та інтернованих цивільних осіб”¹.

Здійснення репатріації з СРСР японських військовополонених бу-

ло покладено на уповноваженого Ради Міністрів СРСР у справах репатріації генерал-полковника Ф. Голікова. Управління уповноваженого разом з військовими радами Далекосхідного, Приморського, Забайкало-Амурського, Східносибірського воєнних округів і начальником Тилу Збройних Сил СРСР мало провадити збір, облік, розміщення й утримання в репатріаційних таборах японських солдатів і офіцерів, яких відправляли на батьківщину. Взяти участь у виконанні цього завдання було зобов'язано також 8 міністерств. Для координації їхніх дій з Управлінням репатріації і таборами в округах створювали відділи репатріації.

Міністерства виділяли потрібні для організації репатріювання полонених кошти й транспортні засоби, забезпечували репатріантів продуктами харчування, одягом і взуттям, медично-санітарним обслуговуванням тощо.

Репатріацію передбачалося провести в два етапи: I – з листопада 1946 р., II – з квітня 1947 р. До квіт-

військово-історичний альманах

ня 1947 р. планувалося відправити додому до 30 тис. осіб. Темпи дальшої репатріації визначалися в 20 – 25 тис. осіб на місяць з двох портів. У першому ешелоні відправляли здорових і добре вдягнених військовополонених. Згідно з настановою заступника начальника Управління репатріації генерала К. Голубева, „потрібно, щоб авангардний ешелон репатріантів прибув у повному порядку, щоб ні до чого не могли причепитися для розпалювання антирадянських наклепів”².

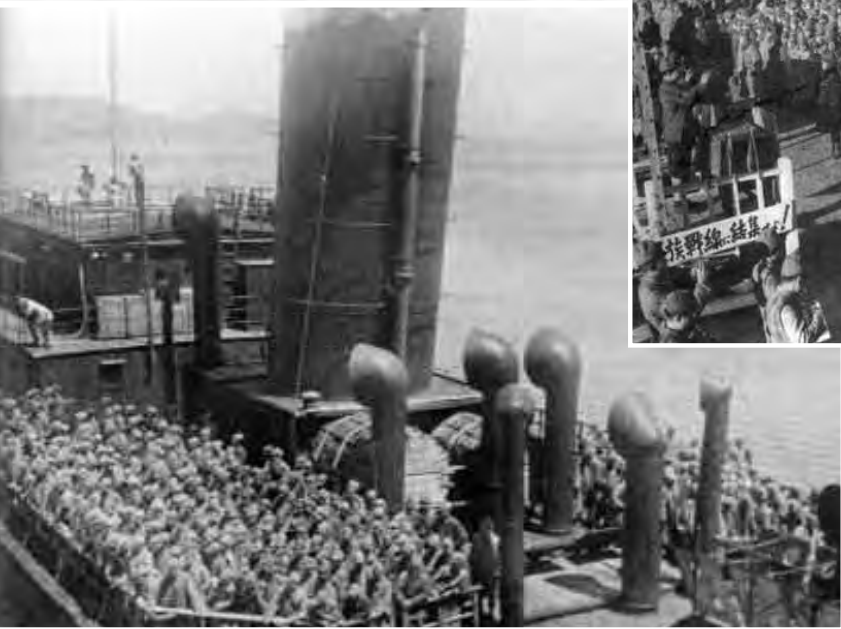
Усі видатки, пов'язані з репатріацією військовополонених і цивільних осіб з території СРСР і території, які контролював СРСР, – відповідно до підписаної в грудні 1946 р. з американською стороною угоди про проведення репатріації – мав покривати японський уряд. Для здійснення репатріації було утворено спеціальні табори – збірні й транзитні. Перед збірними таборами ставилося завдання підготувати військовополонених до відправлення в транзитні табори. У збірних таборах належало зосереджувати ослаблених військовополонених для відновлення здоров'я. Проте на практиці більшість військовополонених скеровували одразу ж у транзитні табори. Основну роль в процесі репатріації відігравали транзитні табори. На території СРСР їх було два – № 379 у районі порту Маока (нині Холмськ) на Са-

халіні і № 380 у районі порту Находка в Приморському краї, кожен на 6 тис. осіб. Поза межами Радянського Союзу, на території Північної Кореї було створено табори № 51 (порт Гензан) і № 53 (порт Конан), на території Ляодунського півострова – табір № 14 у порту Дальній. У цих таборах розконвойованих військовополонених готували до відправлення на батьківщину і відповідно режим та охорона тут не були подібні до режиму утримання в таборах МВС.

Згідно з наказом МВС СРСР, усіх репатріантів забезпечували придатним одягом і взуттям, ешелони, на яких їх перевозили до портів, мали устатковані кухні, належний посуд, запаси продуктів і питної води з розрахунку на дво-триразове харчування на добу, паливо на всю дорогу. У кожному ешелоні були лікар та ще два інші медичні працівники.

Першу партію репатріантів відправлено з Північної Кореї на чотирьох кораблях – „Тоцукі Мару”, „Ейроку Мару”, „Дайозун Мару”, „Ейхо Мару”. Загальна кількість їх становила 12 673 особи, з них 9 774 – колишні військовополонені³.

Другого грудня 1946 р. на рейд порту Маока став перший японський пароплав, що прибув до СРСР по репатріантів. Підсумком тогорічної репатріації, а тривала вона лише протягом грудня, було відправлено з

СРСР і контрольованих ним районів 42 989 осіб, у тому числі 27 173 колишніх військовополонених.

У 1946 р. радянська адміністрація за короткий час зуміла створити систему репатріації, налагодити її роботу, а також виробити політику здійснення репатріаційних заходів у наступні роки. Проте далі репатріацію було фактично загальмовано. Це передусім зумовлювалося гострою потребою використання військовополонених японців як робочої сили. До початку репатріації вони масово працювали майже в усіх економічних структурах Далекого Сходу, Сибіру й Середньої Азії. Втрата такої великої кількості працівників загрожувала негативними наслідками для економіки цих регіонів. Скажімо, репатріація японців, зайнятих у рибній промисловості на Курильських островах і Сахаліні, могла перервати роботу цих підприємств на 1–2 роки.

„На підприємствах Міністерства лісової промисловості СРСР, – писав міністр М. Салтиков, – у районах Далекого Сходу й Сибіру розміщено 21 586 осіб військовополонених японців. Звільнення їх з роботи спричинить, через цілковитий брак місцевих контингентів для укомплектування підприємств робочою силою, зрив виконання виробничих планів”⁴. У зв’язку з цим він просив репатріаційні органи провести ре-

патріацію військовополонених в останню чергу.

Тим часом у Японії посилилась кампанія за пришвидшення репатріації, вона почала набувати дедалі виразнішого політичного відтінку. Тому радянське керівництво, стурбоване цим, ухвалило здійснювати репатріацію в 1947 р. з розрахунку 20 тис. військовополонених щомісяця. За даними Управління репатріації, на території СРСР перебувало тоді 698 673 японці, з них військовополонених – 455 327 осіб, решта – це населення Південного Сахаліну й Курильських островів⁵.

Згідно з наказом міністра внутрішніх справ, у 1947 р. передбачалося звільнити з таборів МВС, спеціальних шпиталів і робочих батальйонів та передати органам репатріації 160 тис. японських військовополонених⁶. Звільнення й відправлення їх до пунктів передачі пропонувалося розпочати у квітні й закінчити в листопаді 1947 р. Перша партія з 51 300 осіб, відібраних МВС СРСР, мала бути репатрійована у квітні – травні за планом, що його особисто склав міністр. Другу партію, чисельністю 40 000 осіб, передбачалося вивезти в червні – липні з таборів у Казахській, Грузинській і Українській РСР, Бурят-Монгольській АРСР, Красноярському й Алтайському краях, Іркутській, Читинській та Московській областях РРФСР.

Третю партію (40 000 осіб) з таборів названих республік, країв і областей, а також Хабаровського й Приморського країв планувалося відправити в серпні – вересні, а четверту партію – решту військовополонених (30 000 осіб) з тих самих таборів – у жовтні – листопаді.

Звільненню й репатріації підлягали передусім військовополонені, від трудового використання яких відмовилися самі господарські організації, а також ті, яких утримували в невпорядкованих таборах і батальйонах МВС і використовували дрібними групами на другорядних підприємствах та підприємствах місцевого значення. До першої черги також належали транспортельні хворі з лазаретів і шпиталів, військовополонені з оздоровчих команд, залічені до третьої категорії фізичної праці. Ця група військовополонених протягом 1947 р. мала бути звільнена повністю, при цьому вивезення хворих і кволих планувалося на теплу пору року (червень – серпень).

Репатріації не підлягали офіцери та інші військовополонені, на яких були компрометуючі матеріали і їх звинувачували у військових злочинах.

Після прибуття до транзитного табору військовополонених заводили до карантинної зони, там їх перевіряли за іменними списками, а від команди ешелону приймали речове число 2, 2004 р.

майно та продовольство. Проїшовши санітарну обробку й перевдягнувшись у нову білизну, репатріанти переходили до табірної зони, де їх розподіляли по ротах і відділеннях, складали списки прибулих, робили їм щеплення. Відтак починалось повсякденне життя репатріантів: праця, політичне навчання, підготовка до репатріації. Основна маса їх більш як два тижні в транзитному таборі не затримувалась.

Протягом 1947 р. репатріація колишніх військовополонених тривала до 29 грудня. За даними репатріаційних органів, з грудня 1946 по 29 грудня 1947 р. з портів Находка й Маока відправлено до Японії 199 281 колишнього військовополоненого⁷. З території України, де на квітень 1946 р. перебувало 5 132 полонені японці⁸, репатрійовано 4 847 осіб.

Одночасно з репатріацією з території СРСР у 1947 р. провадилася репатріація японських солдатів і офіцерів з районів Північної Кореї, а також з Ляодунського півострова, що його Радянський Союз орендував у Китаю. Там були дислоковані війська Приморського військового округу. На цих контрольованих СРСР теренах, крім військовополонених японців, перебувало також японське цивільне населення. Радянський уряд прагнув насамперед репатрійовати японців з цих районів і водночас затримати на

Статтю
проілюстровано
світлинами
з видання:
Карпов В.
Бранці Сталіна:
Сибірське
інтернування
японської армії /
Пер. Рьодзі
Нагасе. –
Хоккайдо:
Хоккайдо
сімбун, 2001. –
373 с.
(японською
мовою)

території СРСР японських військовополонених, зайнятих у народному господарстві. Репатріаційна кампанія з Північної Кореї і Ляодунського півострова Китаю була нетривалою, вона закінчилася до 1 квітня 1947 р.

У підсумку з цих територій репатрійовано 245 480 осіб, з них 210 621 цивільного і 34 859 колишніх військовополонених⁹.

Таким чином, за 1946 і 1947 рр. відправлено до Японії 243 060 колишніх військовополонених. Репатріацію японських солдатів і офіцерів у 1946–1947 рр. умовно можна об'єднати в один період і назвати його організаційним. Тоді було створено й перевірено на практиці радянську систему репатріації.

Під час репатріації побіжно розв'язувалися й деякі інші завдання. Передусім склад військовополонених очистили від „баласту робочої сили” – хворих і слабих. Зменшення внаслідок цього кількості бранців дало змогу розмістити їх у нормальних умовах. Разом з тим стало очевидним, що репатріація військовополонених і населення буде довготривалою. Відповідно постала нагальна потреба поліпшити організацію роботи з військовополоненими. До цього спонукали й непоодинокі вияви неналежного ставлення до них, випадки крадіжок, здириництва, хабарництва, пияцтва, порушень

дисципліни та інших злочинних і аморальних явищ серед військовослужбовців рот охорони таборів¹⁰.

Побут японських військовополонених був організований незадовільно. Це також не сприяло вихованню їх у дусі лояльного ставлення до СРСР.

Для наведення порядку в таборах було звільнено 22 офіцерів, серед них начальника табору, трьох начальників табірних відділень і трьох заступників начальника табору, а крім того, замінено 53 сержантів і рядових, 11 осіб засуджено. Завдяки вжитим заходам у репатріаційних таборах вдалося створити необхідні умови для життя й діяльності військовополонених¹¹.

Навесні 1948 року на території СРСР ще перебувало 256 тис. військовополонених і 106 тис. жителів Південного Сахаліну. Темпи репатріації в згаданій угоді 1946 року, було встановлено на рівні 50 тис. осіб на місяць, що давало змогу вивезти за сім навігаційних місяців 1948 р. всіх інтернованих японців. Проте „з огляду на народногосподарські інтереси закінчити репатріацію всіх японців протягом 1948 р. не видавалося можливим. Хоч це й могло спричинити порушення наявної угоди”, – писав В. Молотову Уповноважений уряду в справах репатріації генерал Ф. Голиков¹². Він запропонував протягом травня –

військово-історичний альманах

листопада 1948 р. відправляти по 25 тис. військовополонених щомісяця, разом – 175 тис. осіб.

Репатріації підлягали всі генерали, офіцери, унтер-офіцери й рядові. Зі списків виключали працівників розвідувальних, контррозвідувальних, каральних органів Японії; військових злочинців, на яких були матеріали слідства; членів „протиепідемічного загону 731”, що займався розробленням бактеріологічної зброї; керівників і активних учасників реакційних організацій та груп; керівників урядових закладів і органів Манчжоу-Го, а також членів японського імператорського двору¹³.

Усіх військовополонених, засуджених за злочини, скоєні в полоні, затримували до закінчення відбуття покарання. Так само затримували й нетранспортабельних хворих – до видужання. Було вжито заходів для унеможливлення вивозу за кордон радянської валюти. Також вилучали документи із записами, що містили секретну інформацію, яка могла бути використана проти СРСР.

Репатріаційна кампанія 1948 р. розпочалася третього травня відправленням партії з 2 001 колишнього військовополоненого. Загалом того року до Японії репатрійовано 175 103 колишніх військовополонених¹⁴, залишалося в таборах МВС 91 563 особи¹⁵.

число 2, 2004 р.

У лютому 1949 р. Рада Міністрів СРСР, вважаючи, що позосталі військовополонені вже не становлять особливого інтересу для радянської промисловості, ухвалила повністю репатріювати їх протягом того ж року. Показово, що японців, які потрапили в полон до американців, на той час було вже репатрійовано навіть з віддалених островів Тихого океану, і лише СРСР ще утримував японських військовополонених. Причиною цього на даному етапі був уже не так економічний інтерес, як плани радянської сторони політично перевиховати полонених на комуністів, які згодом, після прибуття до Японії, мали б поповнити лави Комуністичної партії Японії. На території СРСР повинні були залишитись також військовополонені, засуджені за вчинені проти СРСР злочини.

Репатріаційна кампанія 1949 р. була істотно відмінною од попередніх. По-перше, репатріантів, перш ніж відправити на батьківщину, обшукували й відбирали в них особисті записи, нотатники і навіть витинки з офіційно розповсюджуваної в таборах пропагандистської газети „Ніхон Сімбун”, не кажучи вже про окремі примірники цієї газети. По-друге, і це, можливо, була головна відмінність, проводили колишніх військовополонених, як зазначалося в політичних донесеннях, „перетворювались на потужні демонстрації

почуттів вдячності з боку репатріантів до радянського народу й великого Сталіна за гуманне ставлення до полонених”¹⁶.

По завершенні репатріації в 1949 р. генерал Ф. Голиков доповідав Голові радянського уряду, що того року репатрійовано 87 416 японських військовополонених¹⁷. Загалом, з погляду історика, репатріаційні кампанії 1948 і 1949 рр. можна об’єднати в один період і назвати його періодом масової репатріації.

Таким чином, репатріацію основної маси інтернованих японських військовополонених, а також цивільного населення було проведено протягом 1946–1949 рр. Проте ще шість років по тому тривало повернення на батьківщину засуджених у СРСР військовиків японської армії. Тобто репатріація, власне, продовжувалася, тільки змінилися її масштаби й характер. Тепер репатріантів відправляли до Японії нечисленними партіями, після того як набиралася достатня кількість їх, а це залежало від результатів фільтрації в’язнів, що відбувалася в таборах МВС.

У 1950 р. ставилася мета остаточно визначити долю позосталих військовополонених, щоб із закінченням репатріації в таборах не залишилося жодної людини, „крім засуджених і викритих слідчими матеріалами у військових злочинах,

які вони скоїли проти китайського народу”¹⁸. Остаточну перевірку полонених органи МВС закінчили в серпні 1950 р. Після цього в СРСР залишились тільки „засуджені”, а також звинувачені в злочинах, що чекали на рішення суду. Всього в 1950 р. відправлено до Японії 5 584 колишніх військовополонених¹⁹.

У жовтні 1956 р. в результаті переговорів, проведених у Москві на найвищому рівні, було досягнуто домовленості про нормалізацію відносин між СРСР і Японією. Одна зі статей підписаної тоді декларації передбачала згоду Радянського Союзу звільнити й репатріювати на батьківщину всіх японських громадян, засуджених як військових злочинців. Підбиваючи підсумок урегулюванню цієї проблеми, Президія Верховної Ради СРСР 13 грудня 1956 р. видала указ, яким зокрема передбачалося: по-перше, звільнити з місць ув’язнення всіх засуджених японських громадян; по-друге, дозволити всім звільненим з місць ув’язнення японським громадянам повернутися на батьківщину²⁰.

Згідно з указом, належало репатріювати останніх 1040 японців, які ще перебували в таборах МВС. Їх відправлено додому 24 грудня 1956 р. Для прийняття й перевезення японських підданих 22 грудня до порту Находка прибув японський пароплав „Коан Мару”. Репатріантів

було передано за іменним списком. 24 грудня пароплав „Коан Мару” з репатріантами на борту відплив до японського порту Майдзурі²¹. Загалом, за підрахунками автора, у роки репатріації до Японії відправлено 514 591 особу, хоча МВС СРСР свого часу подавало більшу кількість – 546 752 особи²².

Отже, зовнішньо- й внутрішньополітичні обставини спонукали радянський уряд у 1946–1956 рр. здійснити репатріацію до Японії колишніх військовополонених японських солдатів і офіцерів. Тривалий термін репатріації був зумовлений як військово-політичними, так і економічними та ідеологічними чинниками. Репатріація стала важливою передумовою для нормалізації відносин між СРСР і Японією.

ПРИМІТКИ

¹ Державний архів Російської Федерації (далі – ДА РФ). – Ф. 9526. – Оп. 3. – Спр. 75.

– Арк. 12.

² Там само. – Арк. 124.

³ Там само. – Оп. 4. – Спр. 6. – Арк. 99.

⁴ Там само. – Оп. 3. – Спр. 75. – Арк. 170.

⁵ Там само. – Оп. 4. – Спр. 51. – Арк. 173.

⁶ Там само. – Ф. 9401с. – Оп. 1а. – Спр. 222. – Арк. 85.

⁷ Там само. – Ф. 9526. – Оп. 4. – Спр. 54. – Арк. 414.

число 2, 2004 р.

⁸ Сергійчук В. Новітня каторга: Військово-полонені та інтерновані Другої світової в УРСР. – К., 2001. – С.152.

⁹ ДА РФ. – Ф. 9526. – Оп. 4. – Спр. 52. – Арк. 388.

¹⁰ Там само. – Оп. 5. – Спр. 34. – Арк. 180.

¹¹ Там само. – Спр. 53. – Арк. 98.

¹² Там само. – Арк. 171.

¹³ Там само. – Ф. 9401с. – Оп. 12. – Спр. 262. – Арк. 42.

¹⁴ Там само. – Ф. 9526. – Оп. 5. – Спр. 55. – Арк. 145.

¹⁵ Карпов В.В. Пленники Сталина: Сибирское интернирование японской армии: 1945 – 1956 гг. – Киев; Львов, 1997. – С. 264.

¹⁶ Див докладніше: Карпов В. Політична індокринація японських солдатів і офіцерів у радянському полоні (1945 – 1949 рр.) // Військово-історичний альманах. – 2003. – Ч. 1(6). – С. 67–79.

¹⁷ ДА РФ. – Ф. 9526. – Оп.6. – Спр. 61. – Арк. 151.

¹⁸ Там само. – Ф. 9401с. – Оп. 12. – Спр. 340. – Арк. 186.

¹⁹ Там само. – Ф. 9526. – Оп. 7. – Спр. 51. – Арк. 85.

²⁰ Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. – Москва, 1968. – Т. 2. – С. 632.

²¹ Центр зберігання сучасної документації РФ. – Ф. 5. – Оп. 30. – Спр. 176. – Арк. 219.

²² Катасонова Е.Л. Японские военнопленные в СССР: большая игра великих держав. – Москва, 2003. – С. 388.